LA PERTORBACIÓ ESDEVÉ OPORTUNITAT

Estratègies per la reinvençió dels nous llocs: la marca IBA-SEE a Lausitz (Alemanya)

Sílvia Segura Baró

Universitat Politècnica de Catalunya. Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona.

Directora: Maria Goula

RESUM

Els llocs pertorbats sorgeixen a partir de la tensa relació que s'estableix entre home i natura. Les successives necessitats econòmiques de l'home han buscat l'aprofitament dels recursos naturals, inherents i limitats d'un territori, originant veritables tensions. La pertorbació ocasiona una problemàtica; és rebutjada i alhora produeix rebuig.

A través de l'anàlisi de l'experiència adquirida per l'IBA Fürst-Pückler-Land a la regió de Lausitz entre l'any 2000 i el 2010, s'intentaran buscar estratègies per fomentar nous desenvolupaments dels llocs pertorbats, que afavoreixin el ressorgiment i la revitalització d'aquests territoris agredits per l'activitat productiva de l'home, tant des del punt de vista social, cultural, econòmic i ecològic.

El coneixement del llenguatge del lloc, ha de ser l'eina clau per establir els elements de paisatge per fer-ho possible.

Paraules clau: llocs pertorbats, planejament territorial, paisatge cultural.

ABSTRACT

Disturbed sites emerge as a result of the strong interaction between man and nature. Throughout history, the man has been searching the profit of natural resources offered by the land, in a limited and inherent sense, causing huge tensions. This disturbance produces a significant trouble to the site, which is manifested in two different ways: it is refused and at the same time causes waste.

Through the analysis of the acquired experience by the IBA Fürst-Pückler-Land in the Lusatia region between 2000 and 2010, this paper is focused on searching strategies to improve new regional developments in these disturbed territories, in order to stimulate the revitalization of the damaged land, in a social, cultural, economic and ecological perspective.

The knowledge of the site language may eventually become a key tool to establish the landscape elements to make it possible.

Keywords: *disturbed sites, regional development, cultural landscape.*

1. INTRODUCCIÓ: LA PROBLEMÀTICA EXISTENT

Cal buscar solucions des del paisatge, a la problemàtica actual d'aquells llocs que sorgeixen a partir de l'activitat productiva de l'home. La societat de consum exigeix els recursos que el territori ofereix, i en propicia, de forma latent, la seva transformació. El paisatge, tal com l'entenem actualment, ja no és un sinònim de naturalesa, sinó que és un producte de l'acció de l'home; les seves successives necessitats econòmiques han fomentat la recerca i l'aprofitament dels recursos naturals, els quals amb la seva condició d'inherents i limitats, han originat veritables tensions.

Així doncs, per buscar solucions òptimes per resoldre aquesta problemàtica, s'analitzarà l'experiència duta a terme a la regió de Lausitz, una zona minera situada a l'antiga Alemanya oriental, on a principis dels anys 90 es va clausurar d'una forma totalment abrupta la major part de l'activitat minera que s'havia portat a terme de manera intensiva en aquest territori durant més de 150 anys.

A partir d'aquest punt, s'afronta la problemàtica presentada, entenent el territori com un lloc rebutjat, i s'intenta analitzar a partir de la praxis portada a terme per l'IBA, l'establiment d'uns criteris d'intervenció vàlids en altres llocs.

Per poder dur a terme aquesta reflexió, és palesa la importància sobre el paper de la societat per posar remei a la disjuntiva creada, ja que ens referim a un lloc on la tensió entre allò natural i l'acció de l'home és intensa i complexa. Les alteracions de les característiques del medi natural provocades per l'activitat humana, que han sorgit per satisfer qualsevol dels processos productius que ens envolten, molt sovint manifestats en forma d'agressions vers aquests territoris, esdevenen emplaçaments de noves oportunitats, on la conquesta de la natura per l'home i la seva explotació, molt sovint inevitable, origina friccions en la nostra societat de consum. Una vegada detectades, intentarem buscar respostes per establir les eines i els criteris d'intervenció en aquests nous llocs.

2. HIPÒTESI

A partir de la problemàtica presentada, cal buscar resposta a una sèrie d'interrogants, basats en el cas d'estudi que es desenvolupa a continuació.

Pot el paisatge ser l'element clau per reactivar una regió malmesa per l'activitat productiva de l'home? En cas afirmatiu, quin són els elements que ens ofereix el paisatge, quins són els criteris d'intervenció que s'han de seguir perquè això sigui possible?

És evident, que la resposta a aquestes preguntes, ens pot oferir noves pistes per establir unes estratègies clares que permetin indicar els passos a seguir en les futures intervencions en aquests llocs pertorbats. I sobretot, determinar si el paisatge pot ser el motor que faci possible un veritable desenvolupament territorial d'aquestes d'aquestes regions pertorbades.

3. ANTECEDENTS

3.1. Explicació del paper de l'IBA

L'IBA (Internationale Bauausstellung), talment com si fos una "expo", és una potent eina de planejament que s'utilitza a Alemanya per afavorir el desenvolupament d'un territori durant un període concret de temps, una estratègia que es concreta amb la implantació d'un nou ideari que permeti portar a terme d'una forma exemplar, una veritable transformació social, cultural, ambiental i urbana. L'IBA aconsegueix implantar la seva estratègia conjuntament amb els diferents actors del lloc, on els governs locals, les associacions veïnals, els grups de defensa del territori i la pròpia societat civil, es confabulen per la reconstrucció d'un nou territori.

La primera IBA es crea l'any 1901 a Darmstadt; a partir d'aquí, s'han anat desenvolupant múltiples actuacions arreu del país, algunes d'elles molt conegudes. Aquest seria el cas de la Weissenhofsiedlung, creada el 1927 a Stuttgart, o del Hansaviertel a Berlín l'any 1957, etc... Entre el 1989 i el 1999 l'IBA EmscherPark, se centra per primera vegada, en la recuperació i desenvolupament de tota una zona industrial, concretament l'àrea del Ruhr, un territori afectat per l'afebliment de la indústria siderúrgica a finals dels anys 80 a l'Alemanya occidental, com a conseqüència del tancament de les mines de carbó de la zona.

Entre el 2000 i el 2010, l'objecte de l'IBA Fürst-Pückler-Land rau en un territori degradat, la regió de Lausitz, on les polítiques portades a terme després de la reunificació de l'Alemanya oriental i l'occidental, provoquen la clausura abrupta de la major part de la indústria minera, originant tant una fractura de caràcter social i econòmic, amb un augment de l'atur,

disminució de la població, etc... així com també una forta fractura paisatgística i ambiental, amb l'abandonament sobtat de les explotacions.

3.2. Descripció dels llocs pertorbats segons Elizabeth K.Meyer

La regió de Lausitz es converteix a mitjans dels anys 90, en una immensa àrea fantasma. És una vasta zona erma. Podríem dir, que tota el territori de Lausitz, és un paisatge pertorbat, un “disturbed site” tal com els anomena Elizabeth K.Meyer, fent referència a aquelles zones que han experimentat un forta activitat industrial ja caducada i que esdevenen llocs de noves oportunitats. L'abandonament, el desús, la pertorbació d'aquest tipus de llocs, els reductes de l'activitat productiva de l'home, s'ofereixen com a reclam per ser recuperats

Així doncs, els llocs pertorbats ho són en la mesura que sorgeixen a partir de la relació que s'estableix entre home i natura, a partir d'un joc d'interessos i de forces que ha anat evolucionant al llarg del temps. Ens referim a aquells paisatges que han experimentat una pertorbació. S'estableix una dualitat entre la pertorbació entesa com una acció d'un paisatge, aquella produïda pels processos productius que hi tenen lloc, i la pertorbació com a complement directe, on aquesta, esdevenint el resultat, ens molesta, provocant sentiments d'ansietat i preocupació, totalment hostils.

3.3. Altres experiències en llocs pertorbats

A part del cas de l'IBA Füst-Pückler-Land, existeixen altres experiències centrades en llocs afectats per l'activitat industrial que històricament s'hi ha portat a terme. Els llocs pertorbats volen ser recuperats. Diferents propostes de revitalització, molt sovint promogudes dins de les polítiques comunitàries o bé per les administracions regionals, han procurat establir les condicions per incentivar i extrapolar les estratègies a seguir en aquests territoris.

Així doncs, en tant que l'IBA Fürst-Pückler-Land és entès com una xarxa de diferents projectes per revitalitzar el territori, la marca Indeland ha estat constituïda com un camp d'acció al districte de Düren, a l'antiga Alemanya occidental a la regió de “North Rhine-Westphalia”, per set municipis afectats per l'explotació del lignit a cel obert de la mina

Inde. Tal com assenyala Andreas Röhrling¹ els paisatges culturals actuen com a veritables camps d'acció per “regionalitzar” nous territoris. En aquest cas, el projecte ha seguit el programa EuRegionale 2008 i s'ha gestionat conjuntament amb l'administració local i la fundació privada Aachen per desenvolupar nous escenaris de futur des d'un punt de vista integral, que aglutina tant la cura del medi ambient com la modernització econòmica del lloc. Indeland pretén ser una inversió en el futur de les persones que hi viuen.

D'altra banda, el projecte Rekula, “Restructuring cultural landscapes”, és una iniciativa de la Unió Europea dins del marc de NTERREG III B (CADSES) per promoure econòmicament, culturalment i territorialment la cooperació entre els països membres, i així poder establir noves estratègies a partir de l'intercanvi d'experiències de les tres regions que en formen part, totes elles zones industrials ja en desús. A part de la regió de Lausitz, el Veneto a Itàlia i l'Alta Silèsia a Polònia, tot seguint el recorregut del riu Oder, són els punts de referència d'aquest projecte. Encara que les seves dimensions i moments històrics i culturals són diferents, les tres regions han esdevingut llocs que han sofert l'atac de l'activitat productiva. Entesos com a paisatges en transformació i després de l'anàlisi de les experiències que s'hi ha portat a terme, el projecte Rekula estableix unes aproximacions per la seva reestructuració.

En el cas dels “terris” a Bèlgica, el paper de la comunitat ha estat essencial per preservar i potenciar aquest territori. Són 340 muntanyes d'escòria formades pel rebuig de les mines de carbó instal·lades des de l'any 1720 a la zona del Nord-Pas-de-Calais, ocupant unes 2.500 ha. aproximadament. L'abandonament de la indústria pesada, va deixar tot el seu rebuig al llarg de 120km en forma d'acumulacions d'escòria, esdevenint una dels trets característiques d'aquest nou paisatge. Després de la pressió social, les administracions públiques de la regió, van comprar aquestes muntanyes artificials per poder gestionar de manera eficient el corredor verd que formen, que amb el pas del temps han aconseguit unes condicions que les han fet singulars i identitàries del lloc. La seva colonització ha fet que esdevinguin molt interessants de preservar tant des del punt de vista ecològic, històric i cultural del lloc.

¹ Segons l'autor, els paisatges culturals són els veritables promotors del desenvolupament regional d'un territori. Aquest procés s'entén com una forma de “regionalisme”. Considera que encara que l'administració ha de promoure les estructures que en facin possible el seu desenvolupament, cal que la seva gestió es porti a terme des d'altres entitats conjuntament amb els agents del territori.

4. EL CAS D'ESTUDI

4.1. Interès pels nous llocs. El lloc esdevé el reclam.

L'IBA Fürst-Pückler-Land ocupa una àmplia àrea situada al Land de Brandenburg, a la regió de Lausitz, entre Berlín i Dresden al llarg del riu Spree i la frontera amb Polònia. L'interès de l'IBA rau en la recuperació de tot aquest territori, tant des del punt de vista ecològic com social, i en l'intent d'aconseguir una "regionalització" d'aquest paisatge post-miner, que ha basat la seva economia des de fa més de 150 anys en l'extracció de lignit, en els seus inicis de forma soterrada però ben aviat a cel obert amb la utilització de mitjans mecànics, i acompanyat de tota la logística industrial de maquinària pesada, fàbriques, centrals tèrmiques, etc... necessària i vinculada amb el processament del carbó. Aquest és utilitzat principalment com a combustible per produir energia elèctrica. Val a dir, que durant l'any 2001 el 20% de la producció mundial de carbó s'obtenia a Alemanya, principalment en aquesta regió.

4.2 Quan s'acaba el recurs s'acaba l'agressió?. El rebuig esdevé oportunitat.

L'àmbit d'actuació d'una activitat industrial, varia en funció de la demanda de la matèria prima. Són activitats de gran magnitud i llarga durada, que incideixen directament en les

Mina activa d'extracció de lignit a cel obert Welzow
Süd i mapa de situació. Imatges de l'autora.

que valora el lloc de treball com l'únic principi actiu que els permet l'accés a la societat de consum.

Si més no, quan s'acaba el recurs, no s'acaba l'agressió, però la ferida continua vigent. El paisatge roman de forma latent, intentant recuperar-se. La contaminació invisible. El finiment de l'atac físic de la regió, origina encara més malestar: el lloc deixa de tenir interès, ja no és un bé de consum. El tancament de les mines, i el declivi de tota la indústria associada de manufactura del lignit, provoca un augment de l'atur, pèrdua de població, disminució de poder adquisitiu, ..., en definitiva, un empobriment social i econòmic del territori.

És en aquest moment quan cal donar una oportunitat al lloc rebutjat. El rebuig esdevé un reclam. A la regió de Lausitz, ocupant una vasta zona de 360 ha. aproximadament, coberta de mines abandonades i material de rebuig, amb 40 forats inactius, on encara resten 5 mines en funcionament i 450 km. de talussos produïts durant el procés d'extracció del carbó; la pertorbació esdevé un valor.

4.3 Establir criteris d'intervenció als “nous llocs” per intentar resoldre la problemàtica existent.

És evident i palesa la problemàtica produïda per l'extracció massiva de lignit a la regió de Lausitz. La seva abrupta clausura, després de la reunificació, deixa un territori abandonat i

Regió de Lausitz: Recorreguts d'aigua. Elaboració de l'autora.

devastat per les forces de l'economia de consum. La pertorbació generada ha d'esdevenir l'oportunitat per fer reviure aquest nou lloc.

Per intentar resoldre aquesta problemàtica, l'IBA estableix uns criteris d'intervenció genèrics, amb la creació de 7 tipologies de paisatge que intentin donar resposta a la pertorbació. Si més no, i davant l'enorme extensió que comprèn la regió, es creen 9 illes de paisatge, 9 focus d'identitat territorial que aglutinaren la major part de les actuacions específiques de caràcter local que s'hi porten a terme. Són àmbits definits en funció de les especificitats territorials que s'hi generen. Cada illa de paisatge té una temàtica concreta, basada en la seva situació actual, en les seves propietats i casuístiques intrínseques. Dintre de la pertorbació global que sofreix la regió, cadascun d'aquests 9 àmbits pateixen matisos diferents de la problemàtica general. La configuració de les 9 illes de paisatge, va sorgir des dels inicis de l'IBA, com un intent de millorar la gestió en aquest territori tan ampli. D'altra banda, encara que el desenvolupament regional es basa en actuacions concretes dins de cada àrea, també s'han desenvolupat altres propostes de caràcter més transversal, on se superposen problemàtiques i interessos varis.

Així doncs, L'IBA Fürst-Pückler-Land ha desenvolupat 30 projectes específics, en diferents

That which remains. 30 projects in Workshop for New Landscapes.

ubicacions de la regió de Lausitz, contemplats des de les diferents escales i que emfatitzen, tant aspectes científics com d'altres més artístics, alhora que fan que la regió esdevingui un punt d'atracció internacional. La societat civil, conjuntament amb veus expertes, s'involucra en el desenvolupament d'un nou territori, creant noves sinergies, nous fluxos, tan econòmics com de creació de llocs de treball. El paisatge, en aquest cas, esdevé el motor clau per revifar de les cendres un lloc que ha perdut la identitat, enfonsat i arrasat. Les cendres de Lausitz revifen amb l'ajuda de l'IBA.

S'estableixen les pautes per al desenvolupament d'aquest territori a partir de set categories:

4.3.1. Paisatge de llacs

Anomenats popularment com a "waterscapes" o paisatges de l'aigua, la regió de Lausitz consolida una nova tipologia de paisatge, on l'aigua hi pren un paper cabdal. Els forats inactius que resten de l'explotació de lignit a través de l'extracció a cel obert, ofereixen una oportunitat per ser reomplerts. Les suaus però immenses concavitats que presenta aquest territori, les gratades de les màquines per aconseguir el bé preuat, han modelat una nova superfície, una nova topografia, talment com si d'un paisatge lunar es tractés.

Aprofitant la presència del riu Spree, es consolida tota una xarxa de canals que, connectant els diferents forats entre ells, els aniran reomplint, uns 30 aproximadament. A més a més, la presència d'un nivell freàtic a cotes altes, també afavoreix la inundació de manera natural. Val a dir, que durant el procés de manufactura del carbó, molt sovint s'havia de dur a terme tot un sistema de bombeig de l'aigua, ja que aquesta obstaculitzava el procés. Allò que primerament representava un obstacle, un inconvenient, a dia d'avui esdevé una

Grobräschener See. Imatge de l'autora.

oportunitat. L'aigua es conxorxa amb el territori, i esdevé l'element cabdal per afavorir-ne la seva transformació. L'aigua és en aquest cas, el nostre bé preuat, el nou recurs econòmic que farà possible el desenvolupament de tota la regió. Es consoliden múltiples activitats al voltant de tota la xarxa de llacs establerta pel territori, experiències aquàtiques que representen nous valors; cases flotants, escoles de piragüisme, platges artificials, zones de bany, d'altres per navegar, etc... La reactivació de l'economia amb la presència d'un turisme potencial lligat a aquestes activitats, serà un dels punts claus.

4.3.2. Patrimoni Industrial

El procés d'extracció del lignit, porta associat tota una indústria pesada necessària per a la seva transformació. Des dels ponts grua necessaris per anar "rascant" el sòl d'una manera totalment invasiva, fins a les fàbriques que manipulen l'escòria del carbó, les centrals tèrmiques que generen electricitat gràcies a la combustió del mineral, etc... tota aquesta indústria pesada, conforma un patrimoni industrial que dóna identitat al lloc. Els habitants han treballat del carbó, ja sigui a les pròpies explotacions mineres, a les centrals, transportant-lo, etc... Ha estat el veritable motor econòmic de la regió durant els últims 150 anys, fins després de la reunificació amb l'Alemanya oriental. Val a dir, que en aquesta zona es produïa el 24% de l'electricitat que es consumia al país.

Si més no, després del tancament de la majoria d'explotacions, queda un romanent de construccions de grans dimensions, els monuments del segle XXI, més propis d'una pel·lícula de ciència ficció que d'una zona rural. La memòria del lloc, no s'entendria sense aquests elements que ja formen part de manera inherent en el paisatge de la zona, i per tant, esdevenen un valor que s'ha de preservar. Però a part de mantenir l'element en si, s'han d'intentar buscar nous conceptes d'ús per aquests nous llocs, ja que s'han quedat desproveïts de la seva funció original, la pròpiament industrial.

Algunes de les actuacions que ha desenvolupat l'IBA tenen molt a veure amb l'emfatització de tot aquest patrimoni industrial. És el cas de l'obertura del centre de visitants al voltant del pont grua F60, construït entre el 1989 i el 1991 per l'empresa Takraf i entès com una veritable proesa de l'enginyeria, ja que amb 502 metres de llargada, era el pont grua més gran posat en marxa fins aleshores, transportant fins a 29000 m3 de material en una hora.

Activitats aquàtiques i cases flotants al GräbendorfSee. Imatges de l'autora.

Pont grua F60. Imatge de l'autora.

L'àrea esdevé un lloc de trobada, amb la implantació de nous usos; s'hi porten a terme concerts de música clàssica a l'estiu, rutes amb quad, visites guiades pel pont grua, s'emeten audiovisuals amb explicacions històriques del lloc, s'estableixen referències geològiques als paviments, en cartells, per donar a entendre al visitant la veritable raó de ser del lignit, etc... Podríem concloure, que F60 s'erigeix com una veritable icona en la regió de Lausitz, un monument en tota regla que ha de ser conservat com a tal, i que a més a més, és l'orgull dels habitants del lloc.

4.3.3. Paisatges de l'energia

És evident que tota la indústria i posterior manufactura del carbó, té un únic objectiu: l'obtenció de combustible per generar energia a partir del lignit. Per fer efectiu el procés, es genera escòria, material sobrer, que molt sovint també s'utilitza com a subproducte. S'estableix doncs, tota una xarxa de fàbriques, centrals tèrmiques, i altres indústries associades a partir de l'extracció del lignit per generar energia, element imprescindible i d'un alt valor econòmic en la societat de consum en la que vivim.

Així doncs, l'IBA, aprofitant la inèrcia generada per aquesta indústria durant més de 150 anys, posa en marxa els paisatges de l'energia, un ruta que recorre els diferents elements que han fet possible aquest procés. L'espectacularitat de les icones de l'energia, dels monuments del segle XXI, es posa de manifest en aquest intent de fer palès aquesta evidència que actualment està altament qüestionada.

D'altra banda, també s'estableixen nous conceptes d'energia, basats en models eficients i no contaminants, energies renovables que es posen en valor al llarg de tot el recorregut. El vent com a nova matèria prima, deixa enrere el carbó, i esdevé el nou bé preuat, aquell capaç de generar energia i per tant, un nou motor econòmic a tenir en compte. La col·locació de grups de molins de vent en diferents zones del territori, evidencia el canvi, com un nou model a seguir. S'erigeixen com les noves icones de la regió, sempre presents en aquest territori immensament horitzontal, on les fites, els elements verticals agafen una especial prepotència.

A part del vent, també s'estan buscant nous models, com la reforestació de zones mineres ja

clausurades per produir biomassa. Aquest, i d'altres, són nous models d'energies renovables, que donaran noves eines al lloc per intentar ser més autosuficient energèticament parlant.

Reforestació de part d'una part de la mina clausurada de WelzowSüd. Molins de vent. Imatge de l'autora.

4.3.4. Paisatges artístics

La peculiar manera que té la indústria del carbó per extreure el mineral, va llaurant una nova topografia, creant un nou model de superfície, desproveïda de vegetació o qualsevol altra figura que l'emmaskari. La singularitat d'aquesta nova i extensa catifa que cobreix la zona de Lausitz, evoca nous paisatges, molt sovint inspirats en la ciència ficció, en la narrativa infantil, etc., el paisatge lunar, móns desconeguts més propis de l'Àlícia al País de les Meravelles, es confabulen en el nostre inconscient. L'art com a tal, apareix. L'estètica aconseguida després d'una rascada i d'una altra, ens emociona.

En aquest sentit, l'IBA posa en marxa la proposta de "Art-Landscape", on el land art, esdevé la figura cabdal per refer aquests nous llocs post-miners. S'intenta d'aquesta manera, que l'art arribi a aquells petits nuclis més allunyats de les "zones turístiques" i que actuï com un pol d'atracció, convertint-se en una eina capaç d'atraure visitants. D'aquesta manera es procura evitar l'abandonament progressiu de la població, principalment en aquests nuclis més dispersos, fortament afectats pel tancament de la indústria minera. S'ha de ressaltar les actuacions que s'han portat a terme al petit municipi de Pritzen, on les obres de land art, generen nombrosos visitants i s'han erigit com un element capaç de reactivar la minsa economia del lloc.

4.3.5. Paisatges fronterers

La pròpia situació de la regió de Lausitz, ubicada al sud de Berlín i a l'oest de la frontera amb Polònia, fa que s'estableixi una intensa relació amb el país veí, una zona de transició que sense tenir en compte el límit administratiu actual, conserven molts punts en comú, i sobretot la manera com han viscut els últims 150 anys, compartint en moltes ocasions recursos mutus. Després de la segona guerra mundial, el riu Oder, es va utilitzar com a límit administratiu entre els dos països, una divisió de caràcter imperatiu que no responia amb la realitat del lloc, ja que des de feia molts segles, el Land de Brandenburg, on es troba actualment la zona de Lausitz, ocupava part de l'actual Polònia.

L'IBA ha procurat donar la oportunitat a aquest territori dividit, afavorint el vincle entre ambdós països i reforçant el caràcter històric de la regió, en un intent de desenvolupament regional conjunt d'un territori que s'ha vist forçat a separar tant cultural com socialment paisatges que funcionaven com una sola identitat. La creació de noves estructures, com la potenciació del parc Muskau, situat a cavall entre Alemanya i Polònia, i considerat per la UNESCO el 2004 com a patrimoni de la humanitat i d'altra banda el geoparc de Muskau, també esdevé un projecte de col·laboració conjunta entre ambdós països, on es porten a terme activitats de manera coordinada, en un paisatge format per glaceres durant l'edat de gel i molt prolífic per tant, pel que fa a les seves reserves de lignit.

4.3.6. Paisatges de ciutat

El tancament sobtat de la indústria del carbó, va provocar un augment considerable de l'atur en aquesta regió, i per tant, un posterior abandonament del territori. Algunes de les ciutats més importants, havien ressorgit arrel de la industrialització, i la seva expansió s'havia dut a terme en base a l'economia productiva que generava el carbó. Nous emplaçaments de fàbriques destinades a la seva manufactura, assentaments d'habitatges col·lectius destinats a la classe treballadora i altres instal·lacions necessàries per satisfer el dia a dia dels obrers: esglésies, escoles, parcs, etc...

Així doncs, l'IBA havia de procurar evitar el despoblament massiu d'aquests nuclis i afavorir-ne la seva població. Amb actuacions concretes dins els municipis s'ha intentat donar

respostes al declivi de la ciutat. La implantació de nous usos relacionats amb el paisatge dels llacs conjuntament amb la urbanització de zones antigament en contacte amb les mines a cel obert, però a dia d'avui amb el privilegi de poder gaudir d'un paisatge lacustre idíl·lic, la revalorització dels antics assentaments de la classe obrera, etc...esdevenen elements claus. Són intervencions a petita escala però de gran repercussió en la població del lloc, ja que en última instància l'espai públic és un bé conjunt dels habitants, utilitzat i gaudit com a tal.

Municipis com Seftenberg, han peatonalitzat algunes zones estratègiques donant accés al llac Seftenberg. La instal·lació de serveis d'hosteleria, elements de mobiliari urbà, la implantació d'activitats aquàtiques, zones de banys, de vela, etc... han fet possible que aquests llocs, situats antigament en el pitjor emplaçament possible, esdevinguin la icona urbanística del municipi. La ciutat jardí de Marga, la primera a construir-se a Alemanya, també es converteix en un potencial turístic de Seftenberg.

Així doncs, el paper de la ciutat és clau per revitalitzar un territori malmès durant tants anys per l'activitat minera, però que sense oblidar el pòsit que ha deixat, s'han de posar en valor aquells elements que ho van fer possible.

4.3.7. Paisatges de transició

Des de la clausura de les explotacions mineres fins a la seva posterior "restauració", s'estableix un temps d'indeterminació, de transitorietat. Aquest moment de pausa, entre la frenètica activitat de l'explotació i la possible calma de la recuperació, s'ofereix com una oportunitat per posar en valor aquest paisatge. Una pausa entre el temps productiu i el temps biològic, que es presenta com un escenari que s'ha de visitar i gaudir, entre escena i escena. L'IBA proposa visites turístiques als forats inactius i deixar que els visitants gaudeixin d'una realitat imaginària i passatgera. Una transitorietat estèticament bella, que ens remet a tot aquest imaginari que encara està per descobrir.

Geisendorf: mina Welzow Süd. Imatge de l'autora.

4.4. Carta de Lausitz: 10 principis pel tractament del paisatge post-miner

El setembre del 2010, com a resultat de l'experiència adquirida, l'IBA formula la Carta de Lausitz, un decàleg on s'estableixen les regles que s'haurien de seguir, des de les administracions locals, les entitats associatives, la pròpia comunitat, etc., i la resta d'actors del territori, el restabliment d'un nou lloc, i d'aquesta manera poder intervenir d'una forma satisfactòria en els paisatges pertorbats, extrapolant aquestes recomanacions a altres àmbits de característiques similars.

- Exemplaritat de la intervenció
- Utilització dels recursos existents
- Promoció d'una nova identitat
- Planificació des de l'inici de l'activitat productiva
- Concreció de les fases del procés
- Permetre la creativitat i la innovació
- Crear una nova imatge del lloc
- Assegurar la transparència del pla

- Formar una bona estructura organitzativa
- Ser responsables amb el lloc

5. ELEMENTS DE PAISATGE. EL LLOC I EL PROCÉS

A partir del decàleg establert per l'IBA, que estableix els principis d'intervenció en un paisatge pertorbat després d'una decenni de planificació i actuacions a la regió de Lausitz, i després del seu anàlisi, cal entendre si el paisatge ha estat capaç de transformar aquest territori malmès per l'activitat productiva de l'home. La pertorbació ha esdevingut oportunitat, però han estat els elements de paisatge, les eines principals que han mostrat indicis de recuperació.

5.1. El lloc. Búsqueda d'un nou llenguatge i una nova identitat

Dels deu punts que defineix la Carta de Lausitz en el tractament d'un paisatge post-miner, quatre d'ells tenen a veure amb el lloc. Així doncs, en l'establiment d'una metodologia per la recerca dels criteris d'intervenció en un paisatge pertorbat, és imprescindible la descoberta del llenguatge del lloc. Cada territori ens ofereix unes pautes, unes guies, uns elements.

Landmark Lausitzer Seenland · Seedlitzer See ·
Partwitzer See. Imatge de l'autora.

Cal entendre'l i conèixer les seves dinàmiques i sinergies inherents abans de dur a terme qualsevol tipus d'intervenció, ja que la seva particularitat incideix en el resultat final i precisament és la clau que el fa únic i especial. Es poden establir múltiples relacions entre el projecte i el lloc, entre els elements que configuren el seu llenguatge i el propi discurs intrínsec, amb unes regles internes que permeten fer reconeixible un paisatge i la seva identificació. Cal saber quina és l'essència que caracteritza, que diferencia i particularitza un lloc d'un altre.

En el cas de Lausitz s'ha volgut mantenir i preservar la memòria del lloc amb la utilització dels recursos existents. El model econòmic que es desenvolupa al voltant d'una activitat productiva genera una gran quantitat d'indústria i maquinària associada durant tot el procés de manufactura del carbó. Una vegada s'acaba l'activitat, la major part d'aquestes monumentals construccions, queden obsoletes i sense ús, però passen a formar part d'un patrimoni cultural amb un fort valor nostàlgic pel territori. Els habitants hi han treballat, o tenen coneguts o familiars vinculats amb tota la indústria minera, sent fonamental la utilització dels recursos existents, com un dels elements clau amb capacitat de dotar al lloc de la memòria perduda, la qual s'ha de preservar amb la dotació de nous conceptes d'ús, per afavorir la recuperació d'aquesta regió.

D'altra banda, els llocs pertorbats, acostumen a oferir una imatge de devastació, totalment negativa i de rebuig, tant per la comunitat més pròxima com pels visitants. En aquest intent de desenvolupament regional, és fonamental crear una nova imatge del lloc, un nou imaginari, a partir dels recursos existents. Cal que els habitants s'identifiquin amb el lloc i se sentin orgullosos de la seva regió. S'han d'abandonar les connotacions negatives dels territoris malmesos per la gran indústria i observar aquest passat com un valor a tenir en compte, com una nova oportunitat. La representació serà l'eina que ho farà possible, per tant s'ha de comunicar i explicar des de la responsabilitat del planejament la nova imatge del lloc.

En el cas d'estudi, a la regió de Lausitz, el coneixement del llenguatge del lloc ha permès conèixer els elements de paisatge que facin que la pertorbació esdevingui única. La creació d'un nou lloc és possible amb les eines que el paisatge ens ofereix.

Si primerament el bé preuat era el lignit, amb la creació d'un nou lloc és l'aigua qui passa a

tenir valor, és la nova matèria prima. La inundació projectada, ajudada per un nivell freàtic alt, fa que els forats inactius es reomplin d'un nou recurs econòmic, on la connexió dels diferents sots a través d'una xarxa de canals, permet que els fluxos aquàtics esdevinguin els nous motors d'aquesta regió. El carbó deixa lloc a l'aigua.

El valor del lignit com a combustible decau fruit del tancament de les mines. Però el vent es reforça com l'element clau per produir noves energies, més netes i sostenibles. El carbó deixa lloc al vent.

Les fites de la industrialització de la regió, s'erigeixen com els monuments del segle XXI. El valor de la memòria reforça la identitat del lloc, sense oblidar el seu passat. El carbó deixa lloc a la seva arquitectura.

La configuració d'una nova topografia artificial, totalment mecanitzada i projectada, es converteix en l'escenari imprevisible del nostre imaginari. L'alta qualitat estètica d'aquests llocs rau en la seva dimensió, extensa, la seva horitzontalitat, infinita, el seu acabament, mostrant la nuesa i l'autenticitat d'un sòl ric en carbó. La mà de l'home, modela nous territoris deixant la porta oberta a la ficció. El carbó deixa lloc a la bellesa.

Així doncs, és imprescindible entendre el llenguatge del lloc, perquè només d'aquesta manera, obtindrem els elements de paisatge adients i necessaris que permetran, a través del planejament territorial i una planificació prèvia, ressuscitar els llocs pertorbats de les seves cendres.

5.2. La gestió. El procés com a mètode

El procés que segueix el lloc, és un altre dels factors a tenir en compte, i que podem extraure de 5 dels punts de la Carta de Lausitz. Té molt a veure amb el temps, com un factor determinant en el seu desenvolupament. El temps del producte, del lignit, el temps industrial, de la pròpia activitat productiva, el temps ecològic, el temps geològic, etc. Per aconseguir una correcta gestió d'un lloc pertorbat cal controlar i amidar amb el temps dels processos que s'hi porten a terme.

Un concepte de temps aplicable en els llocs pertorbats, és "slow time". Segons Helen

Armstrong², considera que els llocs abandonats, erms, el temps passa d'una manera lenta i invaeix inevitablement el lloc, el colonitza. Des del meu punt de vista, es refereix únicament a un temps biològic, aquell visible, però m'interessa el concepte de lentitud, com quelcom que se superposa i reconquereix el lloc.

Pel que fa a la gestió de tot el procés industrial, s'ha de tenir en compte la planificació des de l'inici de l'activitat productiva, ja que d'aquesta manera seria més idoni dotar de solucions als problemes concrets que generen les explotacions a gran escala. La possibilitat d'incorporar usos temporals, de projectar la transformació de la topografia, d'incorporar elements que narrin l'activitat al visitant i la facin visible, etc... facilitarien que l'impacte de l'activitat en el territori fos menor i en definitiva més compatible i saludable amb la comunitat, tant des del punt de vista social com econòmic. I per fer visibles els canvis d'identitat que pressuposen les intervencions en aquests territoris, s'han d'anar definint i concretant les fases de tot el procés projectual i d'intervenció. No és suficient actuar i deixar passar el temps, sinó que cada moviment s'ha de mostrar i reflectir. Cal configurar i conformar l'estructura que ha de seguir la intervenció a llarg termini, amb la seva situació i concreció, la utilització d'usos temporals que facin compatibles activitats productives i d'oci, així com també donar valor a la transitorietat d'uns paisatges que estan en continu moviment, amb vida pròpia. Cal, també, una planificació de l'estructura organitzativa, tant des del punt de vista del personal com del finançament. S'han de coordinar les diferents administracions, les fases, els múltiples actors que hi intervenen d'una manera pràctica i eficient.

Si més no, el finiment de l'activitat industrial no pressuposa l'acabament sobtat dels processos que s'han originat de forma inherent en aquests llocs pertorbats. El temps ecològic, la pròpia contaminació continua activa. La invisibilitat dels fluxos continua vigent, creant les seves pròpies sinergies. Parlem de llocs pertorbats ecològicament, on difícilment es poden predir els seus efectes.

² L'autora, en el seu article "Time, Dereliction and Beauty: an Argument for Landscapes of Contempt", utilitza diferents tipus de temps per analitzar els paisatges del menyspreu, llocs abandonats, erms. En referència a l'actuació de l'IBA Fürst Puckler land, anomena Slow Time el tipus de proposta que s'hi porta a terme.

5.3. Restauració vs. reinvençió

Els llocs pertorbats ofereixen noves oportunitats per reparar aquests paisatges malmesos per una societat que consumeix i necessita produir aquests béns, sense tenir en compte el cost ambiental, social i cultural. Són llocs que han esdevingut, sense voluntat, símbols de la nostra cultura consumista.

Així doncs, cal veure de quina manera podem actuar en els llocs pertorbats. Històricament s'han seguit dues tendències en funció del grau de reinvençió del nou lloc; la restauració, ja que segons el Conveni de Paisatge, "és aquell conjunt d'operacions que tenen per finalitat que la percepció visual d'un espai sigui similar o evolutivament concordant a la que componia abans de ser alterat per una activitat humana" i la creació.

Restauració referida al fet de restablir al lloc primigeni les seves condicions ambientals, ja sigui portant a terme un acte de mimesi, amb una reconstrucció del paisatge original, talment com si res hagués passat; ocultats darrera una operació de maquillatge.

La creació en canvi, és entesa com un sistema d'invençió o millor dit, de reinvençió de nous paisatges, d'establiment d'un nou imaginari, una nova concepció del lloc a través de nous usos i mètodes projectuals. No n'hi ha prou de dur a terme una restauració ambiental, un únic procés de recuperació ecològica, cal també posar remei als contaminants, netejar el lloc per traure-li la condició de pertorbat, que fa que la comunitat se senti molesta i insegura. Els riscos inherents en aquests paisatges, flueixen d'una manera invisible per aquest territori, i per tant, és vital també el paper de la comunitat, de la col·lectivitat alhora de posar remei a la pròpia pertorbació, fruit de la nostra societat de consum i producció.

6. CONCLUSIONS

Tradicionalment, és palesa l'existència d'una multiplicitat de recursos que han estat explotats, responen a les exigències del mercat, en funció d'una demanda molt sovint necessària. La seva manufactura, a part de produir els tant desitjats béns de consum per la nostra societat actual, també ha originat llocs rebutjats que alhora produeixen rebuig, matèria excedentària que difícilment que s'ha pogut integrar o aprofitar en la pròpia activitat, convertint el residu en un element de poc valor. Els paisatges pertorbats esdevenen els paisatges del rebuig.

Farem referència al rebuig com un element material, com quelcom que pot ser conformat, com un element de projecte; parlem de l'escòria, de la ganga, dels runams, de tot allò que s'abandona i que no produeix beneficis, tot aquell material que ja no es necessita. Així i tot, el rebuig també es pot manifestar en termes de paisatge, representant, un lloc, un territori, una situació. Un significat comú que aglutina materialitat i lloc; són elements de projecte que han deixat de ser aprofitables. Lloc i matèria gaudeixen d'un etiquetatge hostil, de degradació, de rebuig.

Sistemàticament aquests territoris esdevenen doblement rebutjats. Són àrees de rebuig social i que paradigmàticament acumulen rebuig, un binomi perfecte per caure en l'oblit i en el menyspreu. Aquesta desfavorable dualitat, ens remet a paisatges que molt sovint experimenten unes connotacions totalment negatives, una resposta urgent.

És per aquests motius, que el rebuig esdevé una oportunitat; la pertorbació és entesa com un valor. La magnitud, la bellesa del material, una temporalitat en pausa, són algunes de les característiques que ens ofereixen els paisatges del rebuig. El rebuig és el reclam per recuperar aquests nous llocs. El cas de la regió de Lausitz ens ho mostra.

S'han de buscar les eines per poder revifar aquestes grans àrees rebutjades i alhora plenes de rebuig. El paisatge ho fa possible, ja que esdevé el motor per revitalitzar un territori enfonsat per l'acabament sobtat de l'activitat productiva duta a terme d'una manera intensiva. S'han de buscar les eines que el paisatge ens ofereix per la creació d'un nou lloc i poder resoldre satisfactòriament la problemàtica existent.

Per què això sigui possible, cal un coneixement del llenguatge del lloc i alhora una gestió dels diferents processos que s'hi desenvolupen. Cal buscar nous usos per dotar al lloc d'una nova identitat, preservant el paper de la memòria, amb els elements que el lloc ens ofereix. Elements singulars i específics, que faran de la pertorbació quelcom únic i identitari, i que faci enorgullir la comunitat del nou lloc. Alhora cal conèixer els diferents temps que afecten cada territori, tant el propi de l'activitat productiva, com l'ecològic, el social, etc... Només d'aquesta manera es podrà establir una gestió vàlida pels diferents processos que es desenvolupen en paral·lel i a ritmes diferents.

En el cas de la regió de Lausitz, podríem dir que quan el carbó deixa de ser una matèria prima, un bé de consum preuat, l'aigua, el vent, els nous monuments i l'art, esdevenen els

elements de paisatge amb capacitat suficient per transformar un territori, tota una regió. Tenen la fortalesa suficient per generar nous moviments, per revitalitzar una economia i una societat malmesa pel fort pes de la societat de consum en la què vivim. Son les eines que ens ofereix el paisatge per fer possible la reinvençió d'un nou lloc.

En aquest cas, l'IBA Fürst-Pückler-Land aconsegueix que la regió de Lausitz esdevingui un paisatge cultural, on la marca IBA-SEE , o paisatge de llacs, segurament la intervenció més emblemàtica, procura retornar al lloc la identitat perduda durant tot el procés post-industrial.

En definitiva, el paisatge, a través del planejament a gran escala, intenta donar respostes concretes a regions malmeses, des del punt de vista social, ecològic, energètic, turístic, etc... Actuacions concretes en temps determinats, que minen la regió de propostes pro-actives per a la seva recuperació, tan física com psicològica.

En els llocs pertorbats, el rebuig és paisatge.

BIBLIOGRAFIA

ARMSTRONG, Helen (2006). Time, Derelection and Beauty: an Argument for "Landscapes of Contempt". The Landscape Architect, IFLA.

BARNDT, K. (2009). Memory traces of an abandoned set of futures. Industrial ruins in the post industrial landscape of Germany. In: HELL, J.; SCHÖNLE, A., (et al.) Ruins of Modernity. Durham and London: Duke University Press, 2009.

KUHN, R., SCHOLZ, B., (2010). Post-mining landscape. Berlin: Jovis-Verlag.

MEYER, Elizabeth K. (2007). Uncertain parks: Disturbed sites, citizens and risk society. In: CZERNIAK, J.; HARGREAVES, G., (et al.) Large Parks. New York, Cambridge, Mass.: Princeton Architectural Press: in association with the Harvard University Graduate School of Design, P.59-85

RÖHRING, A. (2011). Cultural landscape as action arena. An identity-based concept of region-building. Regional Studies Association Annual International Conference.

SCHWARZER, M. (2009). Significance of the post-mining landscape in eastern Germany. Conference Landscape Great Idea, Vienna.

SCHOLZ, B. (2009). Moving land: International Building Exhibition Fürst-Pückler-Land 2000-2010 in Lower Lusatia.

SCHOLZ, B. (2009). Ten principles for the treatment of post mining landscapes. Conference Landscape Great Idea, Vienna.

Internationale Bauausstellung IBA Lausitz 2010 – that which remains – 30 projects in workshop for new landscapes (2010). Catàleg IBA-SEE.

Transforming Landscapes. Recommendations based on three industrially disturbed landscapes in Europe. An Italian – Polish – German project. Restructuring Cultural Landscapes – REKULA, 2005.

Fonts electròniques:

<http://www.iba-see2010.de>

<http://www.lausitzerseenland.de>